

דין סיום מסכת בשבוע שחל בו ת"ב

שאלה חשובה ומציאותית בהרבה ישיבות היא האם מותר לערוך סיום מסכת בשבוע שחל בו תשעה באב. זו שאלה מציאותית מכיוון שבדרך כלל בסוף ה'זמן' בישיבות מסיימים את המסכת שנלמדה במשך הזמן. מה שאנו צריכים לברר הוא האם מותר לאכול בסעודת הסיום בשר ויין מפני שזו סעודת מצווה, או שלמרות זאת עדיין אסור מפני שמדובר בשבוע שחל בו תשעה באב.

איסור אכילת בשר ביחס לתשעה באב מוזכר בגמ' (תענית ל, א) רק לעניין סעודה מפסקת קודם התענית. איסור זה לא נזכר בדינים של שבוע שחל בו תשעה באב ואפילו לא ביום של ערב תשעה באב. לעומת זאת, הטור (סימן תקנא) הביא את דברי הירושלמי שאוסר בשר ויין גם בשאר הימים הסמוכים לתשעה באב. הירושלמי הידוע, אותו פוסק השולחן ערוך להלכה, מביא מנהגים שונים שנהגו בהם ישראל שאין לזלזל בהם, אלא אלו מנהגים שיש לסמוך עליהם. לדוגמא, הוא מביא שם מנהג שקודם חג הפסח כאשר היו מסיידים את הקירות, היו מקרצפים את הכיסאות שנגע בהם חמץ. דבר זה נראה מיותר ומוגזם, אך הירושלמי כותב שאין לזלזל בזה. וכן לגבי עוד מנהגים.

אחד המנהגים שמביא הירושלמי (פסחים פ"ד ה"א) הוא: "הני נשי דנהיגי דלא למשתי עמרא, מגו דעייל אב - מנהגא", מנהג זה הוא מנהג שנהגו נשים שלא לארוג, דהיינו להכין תשתית של אריג מראש חודש אב עד תשעה באב.

המפרשים (שם) הסבירו את הטעם למנהג: היות ובית המקדש נחרב - אזי אין אפשרות לקיים מצות הקטורת והזאת הדמים שהיה עושה הכהן הגדול ביום הכיפורים בבית שני שחסר הארון ובדיו והיה מניח אותם על אבן השתיה. והיות ואבן השתיה היא יסוד העולם כדברי הגמ' ביזמא שממנה הושתת העולם, לא ראוי שנעסוק בהכנת יסוד הבגדים. מפני כך מנהג זה אכן נפסק בשו"ע: שנהגו בזמן הזה שלא לעשות אריגה ולא להתחיל בתפירת בגדים מלבד תיקון של קרע או כפתור. הבן איש חי (דברים, ט) מביא שהיו אנשים שנהגו לסרוג גרביים בתקופה זו וכתב שגם את זה אין לעשות בזמן הזה, מפני דברי הירושלמי הנ"ל.

ישנו מנהג נוסף שמוזכר בירושלמי: "מנהגא דלא למשתי עמרא - מנהגא". בטור היתה גירסא: "דנהגי דלא למימשי חמרא", במקום 'עמרא' כתוב 'חמרא' ואמנם לשון 'משתי' נשאר. הכוונה בדברים אלו על פי הגירסא הזו היא שיש מנהג שלא לשתות יין החל מראש חודש אב עד לאחר

¹ תארי הרב המחבר שליט"א ע"פ הוראתו.

תשעה באב, ויש בו עניין. בשר דינו כמו יין, ולכן עולה מדברים אלו שאין לאכול בשר או לשתות יין מר"ח אב. לאחר דברים אלו, הוסיף הטור להביא את דברי הראב"ה. הראב"ה (סימן תתפח) כתב: מה שכתוב בגמ' שאין לאכול בשר בסעודה המפסקת שקודם התענית, הוא דווקא בבשר שנשחט בתוך שני ימים, אבל אם עברו יותר משני ימים מזמן שחיטתו, הבשר מותר באכילה גם בסעודה המפסקת, מכיוון שהוא בשר מליח. את ההלכה הזו מזכיר גם השו"ע.

אותו הדבר הוא יין תוסס. יין שהוא נמצא בימים הראשונים של הכנתו לאחר התסיסה והדריכה - מותר לשתותו בסעודה המפסקת. טעם הלכות אלו הוא משום שכל הסיבה לכך שאין אוכלים בשר ושותים יין בסעודה המפסקת הוא מפני הקרבנות שבטלו, ולא יתכן ש"שולחן רבך ריקם ושולחנך מלא", איננו יכולים לאכול בשר ויין כאשר שולחן ד' (המזבח) ריק. אולם בשר שעברו עליו יומיים הוא פסול אפילו לבשר שלמים, ולאחר יומיים הוא אסור באכילה. ובשר כזה שהוא בשר מליח, דהיינו שעברו עליו מספר ימים וכפי שהתבאר, אזי אין איסור לאוכלו בסעודה מפסקת, מפני שבכל אופן איננו ראוי לעבודת המקדש.

כמו כן גם ביין. בתורה כתוב: "הסך נסך שכר". מדברי התורה אנו למדים כי 'שכר' זהו רק יין שעברו עליו ארבעים יום שאז הוא משכר. פחות מכך - אין זה נחשב 'שכר'. לכן כתב הראב"ה כי יין כזה מותר בשתייה בסעודה מפסקת.

מלבד הטעם הנזכר, כתב הראב"ה טעם נוסף לאיסור אכילת בשר. כתוב בתורה: "ואכלת שם לפני ד' אלוך ושמחת בכל הטוב" וכו'. מכך לומדים חז"ל כי באכילת בשר שלמים יש שמחה. אם כך, מכיוון ששלמים הם משום שמחה, אזי אין לשמוח ולאכול בשר בסעודה מפסקת. אמנם בשר שאינו ראוי לקרבן שלמים - אין בו חשש של שמחה ולכן מותר לאוכלו, ואפילו בסעודה מפסקת. ואותו הדבר גם ביין.

ישנה ראייה נוספת לדברי הראב"ה מהגמ' בסנהדרין (ע, א). בן סורר ומורה נהרג רק אם אכל בשר ושתה יין בגניבה ובחצי בישול. הגמ' שם מביאה שדווקא אם הוא אכל בשר חול הוא חייב מיתה, אולם אם אכל בשר מצווה - איננו חייב מיתה, מפני שזהו דבר של מצווה והמצווה מגינה עליו ולא תתן לו להתקלקל יותר. רבא מוסיף ואומר כי אם בן סורר ומורה אכל עוף - אינו חייב מיתה משום שבאכילת עוף אין שמחה. אם כן, זו ראייה לשיטת הראב"ה שמותר לאכול עוף מפני שאין באכילתו שמחה. למרות כל זה, כותב הראב"ה שנהגו שלא לאכול בשר ועוף לא מטעם האיסור שמוזכר בגמ', מפני שאם היה זה משום דברי הגמ' היה מותר לאכול עוף, וכפי שהתבאר לעיל, אלא לא אוכלים גם עוף מפני המנהג, "אל תיטוש תורת אמן".

לעומת דברי הראב"ה שהזכרנו, כותב הטור כי אין דברים אלו נכונים ומה שלא אוכלים בשר וגם בשר עוף הוא משום האיסור ולא בגלל המנהג. הוא כותב כי הטעם העיקרי של איסור אכילת בשר אינו משום שמחה אלא משום אבל. ההבדל בין הדברים הוא, שאם נאמר שהאיסור הוא משום אבל - אז גם דברים שאין האדם שמח בהם אלא רק מרגיש בהם מותרות או

שמרגיש הרגשה טובה - ראוי שלא יאכלם. בשל כך, כותב הטור שגם בשר עוף אסור לאכול, למרות שעוף לא קרב כלל על גבי המזבח ואין בו חשש של שמחה.

הרמב"ם (תעניות ה, ז) כתב שמותר לאכול בשר אפילו בערב תשעה באב מלבד הסעודה המפסקת, ולא הזכיר שום איסור או מנהג שלא לאכול. אפשר לומר שהנוהגים כדעת הרמב"ם לא יאכלו בשר כאשר הם נמצאים במקומות שנהגו שלא לאוכלם, אך עדיין יש לברר לגבי תשעת הימים, שהרי הרמב"ם לא כתב שום דבר בעניין זה.

הב"י כתב שמהטעם שמביא הטור אסור לאכול בשר ולשתות יין במשך תשעת הימים שמראש חודש אב. לעומת זאת כתב הב"ח כי דבריהם של הרמב"ם והראב"ה הינם דברים יותר מבוררים ולעומתה סברת הטור היא סברא יחידאה, ואין הלכה כמותו, אלא מצד הדין באמת מותר לאכול בשר ולשתות יין במשך כל תשעת הימים, אולם מפני המנהג שנהגו להימנע מכך - אין לאכול בשר ולשתות יין כדי לא לפרוץ גדר המנהג שנהגו ישראל.

למאי נפקא מינא אם ההלכה היא כדברי הטור מצד איסור או בגלל המנהג? כותב הב"ח שאדם הרגיל לאכול מאכלי בשר ואם הוא אוכל מאכלי חלב קשה לו מאוד והוא סובל מכך - מותר לו לאכול בשר בתשעת הימים אלא שכדאי שבכל זאת יאכל עוף ולא בשר של בקר, ושוב הוא מוסיף וכותב כי כל זה הוא רק מפני המנהג, אך אין בזה כל איסור וגם את גרסת הטור בירושלמי הנ"ל הוא לא מקבל. אם נתבונן בדברי השו"ע (סי' תקנ"א) נמצא כי אף הוא הזכיר את מנהגי ישראל בחודש אב יותר בעניין אריגה שאסורה או 'שלא למשתי עמרא', אך את הירושלמי של איסור אכילת בשר הוא לא הזכיר. מכל מקום כתב מרן בשו"ע שיש נוהגים שלא לאכול בשר בערב ט' באב ושאסור לאכול בשר מדינא בסעודה מפסקת. בשאר הימים - יש שנהגו בשבוע שחל בו תשעה באב, יש שנהגו מראש חודש ויש שנהגו שלא לאכול בשר ולשתות יין כבר מי"ז בתמוז. כנראה שהמנהג האחרון לא התקבל מפני שענינו הרואות שרוב עם ישראל לא נהגו בכך, אולם המנהג העיקרי הוא שלא לאכול בשר ולשתות יין מר"ח אב ועד תשעה בו.

השו"ע מוסיף, שאותם שנהגו שלא לאכול בשר בתשעת הימים אין זה רק בשר של בקר אלא גם עוף, והוא כותב זאת כדי לאפוקי מדברי הראב"ה שבעוף אין בעיה כלל.

בשונה מבשר ועוף, כותב השו"ע שבדגים אין כלל איסור לאוכלם ואינם נקראים בשר. דברים אלו הם על פי הגמ' בנדרים האומרת שמי שנדר שלא לאכול בשר אסור לו לאכול אף בשר עוף למרות שבשר האמור בתורה זהו בשר בקר, מפני שאנשים קוראים גם 'לעוף' - 'בשר'. אולם לדגים, לעומת זאת, לא קוראים 'בשר', ולכן מותר לאוכלם. מכך לומד השו"ע שדגים מותרים באכילה בתשעת הימים.

לכאורה אפשר היה לומר כי מטעמו של הטור, שישנו איסור מצד אבלות ולא רק עניין שלא להרבות בשמחה, נלמד שלא רק דבר שקשור לבית המקדש אסור לאוכלו אלא גם כל דבר שהוא חגיגי ומיוחד.

הרמ"א בדרכי משה הביא שלושה מגדולי אשכנז, הלא הם מהר"ט טירנא, מהר"ט קלויזנבורג והמהרי"ל שכתבו שכל המנהג שלא לאכול בשר ולשתות יין אינו בסעודת מצווה. מדוע המנהג אינו גם בסעודת מצווה?

ישנה מחלוקת בין השו"ע לרמ"א (סי' תקנא סעי' י) לעניין שתיית יין ההבדלה בשבוע שחל בו ת"ב. דעת השו"ע היא שמותר להבדיל על יין ועל מיין ענבים ולשתותו, אמנם הרמ"א חולק ודעתו היא שמבדילים על יין, אולם נותנים לתינוקות לשתותו ורק אם אין תינוק יכול לשתות בעצמו, אבל לכתחילה לא ישתה. ויש לשאול: השו"ע הרי כתב שאסור לשתות יין ולאכול בשר בתשעת הימים. מילא בשבת מובן הדבר מדוע מותר לאכול בשר ולשתות יין מכיוון שאף אם ת"ב חל בשבת מעלה עליו אפילו כסעודת שלמה בשעתו, אמנם מדוע יהיה מותר אליבא דמרן לשתות במוצאי שבת את יין ההבדלה?

הגר"א (שם אות א) מביא לדברי מרן מקור מהלכות תענית. אדם שקיבל על עצמו להתענות בה"ב במשך כל השנה והזדמן לסעודת מצווה עם ברכת המזון שמברך על יין או לסעודת מצווה אחרת כמו ברית מילה - מותר לו לשתות יין. אם כן, כפי שבברכת המזון או בברית מילה מותר מפני שזהו צורך מצווה, כך גם בהבדלה בשבוע שחל בו ת"ב, וזהו המקור של השו"ע. וכנראה שכך סובר הרמ"א, שהרי מ"מ כתב שאם אין תינוק יכול הוא לשתות בעצמו, ומה שכתב שלא יעשה זאת לכתחילה - אין זה אלא תוספת חומרא, אבל מצד הדין גם הרמ"א יודה שמותר. ובפרט שהרמ"א עצמו הביא את דברי המהר"ט טירנא והמהרי"ל שהוזכרו לעיל.

המהרי"ל כתב שסעודת מצווה היא סעודת מילה, פדיון הבן, סיום מסכת ואירוסין, ובהם מותר לאכול בשר ולשתות יין. המהר"ט טירנא והמהר"ט קלויזנבורג אמנם לא חלקו על דבריו, אך המהרי"ל מוסיף ומחלק: בתשעת הימים מותר לאכול בשר ולשתות יין בסעודת מצווה, אולם בערב תשעה באב הדבר מותר רק למניין מצומצם, דהיינו אם חל פדיון הבן או ברית מילה בערב תשעה באב קודם סעודה מפסקת מותר לאכול בשר ולשתות יין רק לשייכים במצווה, דהיינו למניין מצומצם בלבד. מוסיף המהרי"ל וכותב כי כך הוא הדין גם בכל השבוע שחל בו ת"ב. אם מקיימים סעודת ברית מילה, אירוסין, סיום מסכת וכו' רק למניין המצומצם מותר לאכול בשר ולשתות יין.

ויש להעיר כי בעניין סעודת אירוסין יש המפקפקים משום שהשו"ע כתב שיש מי שאומר שלא להתארוס בזמן הזה, ורק מי שלא יוכל להתארוס לאחר מכן - מותר לו להתארוס, אך לא יערוך סעודה.

אף לעניין ברית, פדיון הבן וסיום מסכת כתב המהרי"ל שישנם ג' חלוקות בדבר:

א. אם הסעודה חלה בימים שבין ר"ח לשבוע שחל בו ת"ב - מותר להזמין לסעודה את כל מי שרוצה שישתתף.

ב. סעודה שחלה בשבוע שחל בו ת"ב עד ערב ת"ב (מלבד הסעודה המפסקת, שברור הדבר שבה אסור) - מותר להזמין אליה מניין מצומצם בלבד (יש שרצו לומר שמניין מצומצם הכוונה היא רק את בעלי המצווה, אולם הרמ"א כותב שאין הכוונה רק לבעלי המצווה, אלא למניין מלבדם. לבעלי המצווה פשיטא שמותר לאכול).

אמנם כתבו האחרונים שמותר רק אם מתקיימים מספר תנאים: א. שהמוזמנים היו באים גם בזמן אחר, אולם אם באו רק מפני שחפצם לאכול בשר בימים אלו - אסור להם לאכול. ב. אין לכוון את הסיום כך שיהיה בתשעת הימים דווקא.

כף החיים מביא שגם אם כיוונו שהסיום מסכת יחול בימים אלו אז בכל זאת מותר וכן כתב הגר"מ אליהו זצ"ל שמעיקר הדין הדבר מותר (מאמר מרדכי למועדים ולימים פרק כה סעי' מב), לדבריו הביא ראייה מהגמ' במועד קטן האומרת ש"אין מערבין שמחה בשמחה". להלכה זו ישנם מספר מקורות: א. לכן אומר ליעקב אבינו: "מלא שבועה זאת וניתנה לך גם את זאת", אך לא באותו השבוע לעשות שתי חופות. ב. "ושמחת בחגך" - בחגך ולא באשתך. בחג שמחים רק בשמחת החג ולא בשמחה נוספת. ג. כאשר שלמה המלך עשה את חנוכת הבית, כתוב שעשה את החג שבעת ימים ולאח"מ עוד שבוע של חג הסוכות. מדוע לא לעשות את ימי חג חנוכת המקדש בתוך חג הסוכות עצמם? מכאן שאין מערבין שמחה בשמחה. הגמ' שם ממשיכה ואומרת: מניין שזו ראייה לכך ש"אין מערבין שמחה בשמחה"? אולי פשוט כך הזדמן שנגמרה עבודת בניין הבית מספר ימים קודם חג סוכות ולא היתה אפשרות לדחות את ימי חנוכת הבית? עונה הגמ': היה יכול שלמה המלך להשאיר משהו שאותו יגמרו בסוף, סמוך לסוכות. כיוון ששלמה לא עשה זאת אנו למדים ש"אין מערבין שמחה בשמחה". מדברים אלו למד כה"ח שאם אפשר להשאיר משהו לסיום בזמן מאוחר יותר - ניתן לנהוג כן.

הט"ז (שם ס"ק יב) למד מכאן לעניין נוסף. נשאלה שאלה לגבי ברית מילה שנדחתה לתשעת הימים: האם מותר לעשות אותה בזמן הזה ולאכול מאכלי בשר? הט"ז רצה ללמוד בדברי הגמ' הנ"ל ולומר שמותר, אולם לבסוף הוא הביא את הדברים כראיה רק לגבי מילה בזמנה. הלימוד של הט"ז הוא כדלהלן: חנוכת בית המקדש היתה מצווה חשובה כל כך עד שדחתה את יום הכיפורים, כנזכר בגמ'. אם כן יוצא שחנוכת בית המקדש חמורה יותר מתענית - מיה"כ. שבת חמורה יותר מבניין המקדש משום שאסור לעבוד בשבת במשכן. את ל"ט המלאכות האסורות בשבת למדנו ממה שהיה במשכן. כל מה שעשו בבניית המשכן למדנו ממנו את המלאכות האסורות בשבת. אם כך עולה ששבת חמורה אף יותר מבית המקדש, ואולם ברית מילה חמורה יותר משבת, שכן היא דוחה אותה. אם כן, קל וחומר שברית מילה תדחה תענית ואפילו את ת"ב, אלא מכל מקום ת"ב הוא חמור מפני שזהו יום שבו נחרב בית אלוקינו, וגם אם ישנה ברית אין לאכול בצום. אמנם לפחות אפשר להקל לתשעת הימים, שאם חלה בהם ברית מילה - יהיה מותר לאכול בה בשר ולשתות יין. אבל רבים מהפוסקים חלקו על הט"ז וכתבו שראיתו אינה מספיק חזקה.

על כל פנים, לגבי סעודת סיום מסכת מצינו שישנה מחלוקת האם מותר לדחות את הסיום לתשעת הימים או לא והאם מותר להזמין את כל מי שרוצה, או רק מי שסיים, או מניין מצומצם. המשנ"ב כתב בשם הים של שלמה (ב"ק פ"ז סי' ל"ז) שסעודת סיום מסכת היא חשובה כל כך שלדעתו יש לברך בה "שהשמחה במעונו", (וכתב שפעם אחת הוא עשה סעודת סיום מסכת ובירכו שם "שהשמחה במעונו" ופתאום נהייתה שם תקלה וכל הסעודה נהרסה, אמנם לית מאן דפליג שסעודת סיום מסכת יש בה שמחה גדולה) ולכן וודאי שמותר לאדם להזמין לסעודה כזו גם את חבריו הטובים למרות שלא למדו ולא סיימו יחד איתו את המסכת.

בכל אופן, בישיבה שהזמן נגמר בת"ב ולא קודם, זהו הזמן הראוי לשמוח על השלמת שנה של לימודים ולכן, מותר לעשות סעודת סיום מסכת ודווקא לבני הישיבה ולא לאנשים מבחוץ, וכפי שהבאנו וכן דעת מו"ר הגר"מ אליהו זצ"ל (מאמ"ר שם סעי' מ - מא) שאין להביא אנשים שאינם קשורים ללימוד (מלבד בני משפחה אם אדם מסיים מסכת ועוד מניין מצומצם), ועוד שלפי כה"ח ניתן להשאיר משהו לסוף. ובנוסף ראוי שיהיה בסעודה בשר עוף ולא בשר בקר, שיש בזה צד נוסף לקולא.

ויתן ד' ונזכה להתקיימות דברי ד' בפי נביאים שצום החמישי עם שאר הצומות יהיו לימי ששון ושמחה במהרה בימינו.

